

PAPER DETAILS

TITLE: Antik Yazarların Eserlerinde Sophene Bölgesi İle İlgili Anlatımlar

AUTHORS: Ercüment YILDIRIM

PAGES: 51-73

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/285321>

Antik Yazarların Eserlerinde Sophene Bölgesi İle İlgili Anlatımlar

Ercüment YILDIRIM*

ÖZET

Coğrafi açıdan Yukarı Fırat Havzası olarak lokalize edilebilecek olan Sophene bölgesi günümüzde Elazığ ve Tunceli illerini kapsamaktadır. Bölgenin dağlık coğrafi yapısından dolayı tarih boyunca ele geçirilmesi ve tutulması oldukça zor olmuştur. Bölge, Anadolu'da yazının geniş ölçüde kullanıldığı Hitit çivi yazılı metinlerinde "İşuwa", "Pahhuwa", "Zuppa"; Urartu kaynaklarında "Şupa(ni)" ve antik yazarların eserlerinde ise "Sophene" ya da "Sopthenene" olarak adlandırılmıştır. Antik çağ yazarları kendine has coğrafi özelliklere sahip olan bölge hakkında bilgiler vermişlerdir. Özellikle Strabon, bölgenin yeri konusunda anlatımlarda bulunmasına rağmen bölgede yaşayan halkın sahip olduğu kültür ve yaşayış tarzı konusunda yeterince bilgi vermemiştir. Selevkos, Pontus, Armenia krallıkları ile Roma arasında geçen mücadelede bölge önem kazanmıştır. Selevkos Kralı III. Antiochus'un Roma ile yaptığı mücadele esnasında ona bağlı olan Sophene valileri Artaxias ve Zariadres bağımsızlığını ilan etmiştir. Sophene yaklaşık yüz yıl süreyle bağımsız kalmıştır. Pontus Kralı Mithradates'in Roma ile girdiği mücadeleyi sona erdirmek için Anadolu'nun doğusuna sefer düzenleyen Romalı General Pompey, Armenia Krallığı ile birlikte Sophene bölgesini ele geçirmiştir. Sophene, önce Büyük Tigranes'in oğlu III. Tigranes'e verilmiş ise de onun Parthia Krallığı ile olan ilişkileri nedeniyle geri alınarak Roma'nın Kapadokya eyaletine bağlanmıştır. Roma'nın bir eyaleti haline dönüşen Sophene, sonraki dönemlerde Roma - Parthia mücadelesinde Roma'nın ileri karakolu görevini üstlenmiştir. Uzun dönem Roma'nın bir parçası olan bölge daha sonra Türk - İslam idaresine girmiştir.

Anahtar Kelimeler: Antik Yazarlar, Sophene, İşuwa, Suppa(na), Armenia.

* Yrd. Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, neshali@gmail.com

SOPHENE REGION RELATED EXPRESSIONS ON THE WORKS OF ANCIENT AUTHORS

ABSTRACT

Sophene region may be as geographically localized Upper Euphrates Basin covers the provinces of Tunceli and Elazığ today. Due to the geographical structure of mountainous, region has been quite difficult to seizure and retention throughout the history. The region has been named as "İšuwa", "Pahhuw", and "Zuppa" in Hittite nail in the written text, "Supa(ni)" in Urartu source and "Sophene" or "Sophenene" at works of the ancient writers'. The authors of antiquity gave information about the region that has unique geographic characteristics. In particular, Strabon gave information about the location of the region but he was not inform enough information of the people living in the region have culture and life style on. The Region has gained importance in the struggle between Seleucid, Pontic, Armenia kingdoms and Rome. During his struggle with Rome, King of Selevkos Antiochus III affiliated with Artaxias and Zariadres of Sophene governor has declared its independence. Sophene remained independent for nearly a hundred years. Roman general Pompey which regulates the eastern Anatolian to end the fight with The King of Pontus Mithridates, conquered the region Sophene with the Kingdom of Armenia. Sophene, was given to eldest son of Tigranes of Tigranes III but it was taken back to him because of he's relations with the Kingdom of Parthia, were attached to the province of Cappadocia. Sophene, turned into a province of Rome, became outpost in the struggle Roman-Parthian in later periods. The region has been part of Rome for long period, then it entered the Turkish-Islamic administration.

Keywords: Ancient Writers, Sophene, İšuwa, Suppa(na), Armenia.

1. Giriş

Hitit ve Asur kaynaklarında "İšuwa", "Pahhuwa" ve "Zuppa", Urartu belgelerinde "Şupa(ni)", Antik çağ yazarlarının eserlerinde "Sophene" ya da "Sophenene" şeklinde geçen

bölge günümüzde Tunceli ve Elazığ illeri sınırları içinde kalmaktadır.⁶² Sophene bölgesinin sınırları yüzyıllar içerisinde değişim göstermesine rağmen antik kaynaklara göre Fırat Nehri'nin Toros Dağları'ndan ayrıldıktan sonra doğuya doğru kavis aldığı alanın doğusu ile Fırat Nehri'nin ana kollarından biri olan Murat Irmağı'nın batısı arasında, kuzeyinde Mercan ve Karagöl Dağları bulunan bölgedir. Bölgenin güney sınırı ise coğrafi bir sınırlandırmaya tabi tutulmamış olup tarihi süreç içerisinde varlık gösteren siyasi duruma göre belirlenmiştir.⁶³

Hitit kaynaklarına dayanarak bölgenin yeri konusunda belirlemelerde bulunurken referans noktamız İšuwa bölgesinde yaşayanların saldırdığı Tegarama kenti olmalıdır. Tegarama kenti günümüzde Sivas ilinin Gürün ilçesi olma olasılığı dolayısıyla Hitit topraklarının doğusunda, İšuwa ülkesinin batısında yer alması gerekmektedir.⁶⁴ Ayrıca Hititlerin yaptığı sefer sonucunda Tegarama halkının daha doğuda yaşayan Hurrilere sığınmalarından yola çıkarak onların Hurrilerin yaşadığı Anadolu'nun güneydoğusundan daha batıda olduğunu sonucunu çıkarabiliriz. Bu durum İšuwa topraklarının yukarıda sınırlarını belirlediğimiz alan ile örtüştüğünü ortaya koymaktadır.⁶⁵ Asur belgelerinde, bölgenin Melid

⁶² Gojko Barjamovic, *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period*, Museum Tusculanum Press, Copenhagen 2011, s. 128 - 130. Igor Mikhailovich Diakonov, *Pre-History of the Armenian People*, Caravan Books, New York 1984, s. 153.

⁶³ Micha Marciak, "The Historical Geography of Sophene", *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 52 / 4, s. 295 - 297. Aaron Arrowsmith, *Grammar of Ancient Geography*, Nabu Press, London 2010, s. 214. Ralph Ellis, *Jesus, King of Edessa*, Adventures Unlimited Press, Illinois 2013, s. 29 - 30. T. A. Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural & Archaeological Survey, Volume III*, Pindar Press, London 2014, s. 136 - 142. Peter Edwell, *Between Rome and Persia, The Middle Euphrates, Mesopotamia and Palmyra Under Roman Control*, Routledge Press, New York 2007, s. 11. Paul Erdkamp, *A Companion to the Roman Army*, Blackwell Publishing, Oxford 2007, s. 235 - 239.

⁶⁴ Diakonov, age, s.123. Barjamovic, age, s. 129 - 131. J. M. Sasson, *Civilizations of the Ancient Near East*, Scribner, New York 1995, s. 1409 -1411.

⁶⁵ Trevor Bryce, *The Kingdom of the Hittites*, Oxford University Press, Oxford 1999, s. 50 - 51. John Garstang, - O. R. Gurney, *The Geography of the Hittite Empire*, British Institute of Archaeology, Ankara 1959, s. 40 - 58. C. A. Burney, *Historical Dictionary of the Hittites*, Scarecrow Press, New York 2004, s. 138 - 139. Mack Chahin, *The Kingdom of Armenia: A History*, Curzon Press, Eastbourne 2001, s. 60. Armen Asher, *The Peoples of Ararat*, BookSurge, Charleston 2009, s. 100 - 110.

Krallığı'nın ötesinde olduğunun izahı, Asur Devleti'nin güneyden bölgeye ilerlediği göz önüne alındığında, günümüzdeki Malatya ilinin kuzeyinde yer aldığı sonucunu ortaya koymaktadır.⁶⁶

Antik çağ yazarları ise bölgenin konumunu tarif ederken bölgeye komşu krallıkları, Toros Dağları'nı ve Fırat Nehri'ni referans noktası olarak kullanmışlardır. Özellikle Strabon, Sophene bölgesini tanımlarken Toros ve Anti - Toros Dağları arasındaki vadide ve Fırat Nehri'nin doğusunda yer aldığını, aynı zamanda Armenia Krallığı'nın doğusunu oluşturduğunu belirtir.⁶⁷ Yine Strabon, Sophene bölgesinin güneydoğu sınırını belirtirken de Melitene kentinin Sophene'nin karşısında yer aldığını yani Melitene kentinin bitiminden sonra Sophene bölgesinin başladığını anlatmaktadır.⁶⁸ Plinius ise Toros Dağları'nın ötesinde Sophene bölgesinin yer aldığını ve Kommagene ile komşu olduğunu belirtmektedir.⁶⁹ Plutarch, Lucullus'un hayatını anlattığı eserinde Anadolu'nun doğusuna ilerleyen Lucullus'un Fırat Nehri'ni geçtikten sonra Sophene topraklarına girdiğini belirtmektedir.⁷⁰ Sonuçta Sophene bölgesi binyıllar boyunca sınırları çok değişmeden varlığını korumayı başarmıştır. Bunun temel nedenleri ise bölgenin Fırat ve Murat Nehir'leri ile çevrelenmiş, genellikle 1500 metrenin üzerinde rakıma sahip ve ulaşılması zor, engebeli coğrafi yapıya sahip olmasıdır.

Sophene ve onun çeşitli bölgelerine verilen isimler Hitit belgelerinden Roma dönemi kaynaklarına ne kadar farklılıklar göstermiş olmasına rağmen ortak bir kökenden gelmiş olduğu kabul edilmektedir. Bölgenin ismi Hitit kaynaklarında "İşuwa" "Pahhuwa" ve "Zuppa" olarak üç farklı biçimde kullanılmıştır. Genellikle Hitit yıllıklarında geçen "İşuwa" ismi bölgenin halkını da isimlendirmek için kullanılmışken "Zuppa" ismi sadece Urşu kentinin kuşatılması ile ilgili metinde geçmektedir. Bu metinde Urşu kentinden çıkanların "Zuppa" bölgesine

⁶⁶ R. G. Hovannisian, *Armenian Tsopk/Kharpert*, Mazda Publishers, California 2002, s. 88. Y. L. Arbeitman, *The Asia Minor Connexion Studies on the Pre-Greek Languages in Memory of Charles Carter*, Peeters Publisher, Leuven 2000, s. 58 - 59.

⁶⁷ Strabo - Geography XI. 12 / 3 - 4. Edwell, age, s. 11 - 12.

⁶⁸ Strabo - Geography XII. 2 / 1 - 3. V. M. Kurkjian, *A History of Armenia*, Indo European Publishing, New York 2014, s. 52 - 53.

⁶⁹ Gaius Plinius Secundus - Naturalis Historia V. 66 - 67. John Williams, *Two Essays On The Geography Of Ancient Asia: Intended Partly To Illustrate The Campaigns Of Alexander, And The Anabasis Of Xenophon*, Nabu Press, London 2012, s. 244.

⁷⁰ Plutarch Lives - Lucullus 24. 6 - 8

gitmemesi istenmektedir. Bu durum Hititlerin "Zuppa" isimlendirmesini bölgesel bir isim olarak kullandıklarını göstermektedir.⁷¹ Ege Göçleri'nden sonra bölgeye verilen isim ise Şupa(ne/i) veya Suppa(na) olup bu isimlendirme hem Urartu hem de Asur belgelerinde geçmekteydi.⁷² Ayrıca Asur belgelerinde "Alzi" ismi ile de karşılaşmaktayız ki Alzi'nin günümüzde Elazığ'a tekabül ettiği düşünülürse Suppa(na) bölgesinde yer aldığı kabul edilebilir.⁷³ Antik çağ yazarlarının eserlerinde ise "Sophene" ve "Sopphenene" şeklindeki iki kullanım mevcuttur.

2. Sophene Bölgesinin Tarihçesi

Sophene, yazının Anadolu'ya geldiği Asur Ticaret Kolonileri döneminden başlayarak İslam fetihlerine kadar uzanan dönemde sahip olduğu korunaklı coğrafya nedeniyle çevresinden izole bir yapıya sahip olmuştur. Coğrafi olarak bu ulaşılmazlık bölgeyi saldırılardan koruduğu gibi halkın ve bölgeye verilen ismin uzun süre kesintisiz varlığını da sağlamıştır. Asur Ticaret Kolonileri dönemine ait Kültepe ticari metinlerinde yer alan Supa(ne/i) ülkesinin, Zubana ya da Supana olarak okunabilen ismi döneme ait birçok belgede yer almaktadır. Söz konusu toponim, Yeni Asur ve Urartu kayıtlarında geçen Supa(ne/i) isimlendirmesinin önceli olarak kabul edilmektedir.⁷⁴ İlk yazıya geçirilmesinden sonra Sophene bölgesi, farklı dönemlerde gerek vassal gerekse bağımsız olarak idare edilmesine rağmen kendisine ait isimlendirmesini devam ettirmiştir. Bu husus göz önünde tutulacak olursa, bölge, Mitanni, Hitit, Asur, Hellen, Selevkos, Armenia ve Roma dönemlerinde kendine ait bir yapıyı

⁷¹ J. D.Hawkins, "The Land of Išuwa: Hieroglyphic Evidence", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, 1998, s. 281-295. Bryce, age, s. 155 - 156. Garstang, age, s. 35 - 36. Jak Yakar, *The Ethnoarchaeology of Anatolia: Rural Socio-Economy in the Bronze and Iron Ages*, Yass Publications in Archaeology, Tel Aviv 2000, s. 432 - 433.

⁷² Barjamovic, age, s. 129. Cyrille Toumanoff, *Studies in Christian Caucasian History*, Georgetown University Press, Washington 1963, s. 167. John Boardman - I. E. S. Edwards, *The Cambridge Ancient History III*, Cambridge University Press, Cambridge 1992, s. 343. Kemalettin Köroğlu, *Urartu Krallığı Döneminde Elazığ (Alzi) ve Çevresi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1996, s. 63.

⁷³ Köroğlu, age, s. 55 - 58. Hovannisian, age, s. 64. Veli Sevin, "Elazığ/Bahçecik Yazıtı ve Urartu Eyalet Sistemi Üzerine Düşünceler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 / 2, s. 383. Chahin, age, s. 56 - 58.

⁷⁴ M. C. Astour, "The Arena of Tiglath-pileser III's Campaign Against Sarduri II (743 B.C.)", *Assur 2/3*, Malibu, 1979, s. 2. R. H. Hewsen, "Introduction to Armenian Historical Geography III: The Boundaries of Orontid Armenia", *Revue des Études Arméniennes* 18,1/2, Paris, 1984, 359. Juilus Lewy, "Old Assyrian Evidence Concerning Kuššara and Its Location" *Hebrew Union College Annual* 33, Cincinnati 1962, 45-49.

bünyesinde barındırmış olduğu sonucuna varılabilir. Sophene ya da Tunç Çağı boyuca anılan isimi ile İsuwa bölgesi ile ilgili ilk anlatımlara Hitit yazılı kaynaklarında rastlamaktayız.

I. Šuppiluliuma ile onun vassalı olan Mittani yöneticisi Šattiwazza arasında yapılmış olan anlaşmanın (KBo I 1 / CTH 51) ön sözünde, İsuwa olarak adlandırılan bölgenin Mittanilere bağlı olduğu belirtilmiştir.⁷⁵ İsuwa ile ilgili bir başka metin ise III. Hattuşili dönemine ait olup metinde Hitit Devleti'nin düşmanı olan İsuwa'nın Tegarama⁷⁶ kentine saldırdığı ve yağmaladığından bahsedilmektedir (KBo VI 28 / KUB XXVI 48 12 / CTH 81). Ayrıca Kizzuwatnalı Šunaššura ile yapılan bir anlaşma metninde İsuwa topraklarına sefer düzenleyen Hitit kralının onları yendiği ve halkın Hurri topraklarına sığındığı Hititlerin onları geri istediği fakat alamadığı anlatılmaktadır (KBo I 5 / CTH 41).⁷⁷ Hitit Devleti ile İsuwa ülkesi arasındaki mücadele devam ederken, III. Hattuşili ve IV. Tuthaliya zamanında, güneyden ilerlemeye başlayan Asur ile Hitit Devleti arasında İsuwa toprakları hakimiyet mücadele alanı olarak kalmıştır. Bu döneme ait kayıtlarda Ehlišarruma ve Arišarruma isimli bazı İsuwa krallarının isimi geçmekte olup bu durum İsuwa'nın etrafındaki Mitanni, Hitit ve Asur'dan bağımsız bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. IV. Tuthaliya döneminden sonra Hitit kaynaklarında İsuwa bağımsız bir krallık olarak değil, bir Hitit bölgesi olarak gözükmemektedir. Sonraki dönemlere ait Hitit kökenli siyasi ve dini metinlerde İsuwa bölgesi ile ilgili anlatımlara rastlanmasına rağmen bölge hakkında çok fazla bilgi vermemektedir.⁷⁸

⁷⁵ Barjamovic, age, s. 128. David Owen - Gernot Wilhelm, *Nuzi at Seventy - Five*, Capital Decisions Press, New York 1999, s. 10.

⁷⁶ Günümüzde Sivas ilinin Gürün ilçesi sınırları içinde kaldığı öne sürülen bu kent Akdeniz Bölgesi, Doğu Anadolu Bölgesi ve İç Anadolu Bölgesi'nin kesişme noktasında yer alıp önemli yollar üzerinde yer almaktadır; Barjamović, a.g.e., s.129-130; Bkz. G. F. del Monte- J. Tischler, *Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte. Repertoire Geographique des Textes Cuneiformes*, Band 6 (= Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients, Reihe B[Geisteswissenschaften] Nr. 7/6). Weisbaden 1978, s. 383-384.

⁷⁷ M. C. Astour - C. H. Gordon, *Hellenosemitica: An Ethnic and Cultural Study in West Semitic Impact on Mycenaean Greece*, Brill Press, Leiden 1965, s. 23 - 30.

⁷⁸ Turgut Yiğit, "Tarih Öncesi ve Hitit Döneminde İsuwa Bölgesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1995, 17 / 28, s. 244 - 247. Trevor Bryce, *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia*, Routledge Press, New York 2009, s. 343. Serkan Erdoğan, *Yerli ve Yabancı Kaynaklara Göre, Dersim ve Çevresindeki Arkeolojik Araştırmalar II*, Kalan Yayınları, Ankara 2004, s. 21 - 23. Amnon Altman, *The Historical Prologue of the Hittite Vassal Treaties*, Bar-Ilan University Press, Ramat Gan 2004, s. 276 - 277. Ahmet Ünal - K. Serdar Girginer, *Kilikya-Çukurova: İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemi'ne Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya*, Tarih ve Arkeoloji, İstanbul 2007, s. 334. Garstang, age, s. 40 - 46.

İşuwa bölgesi, kuzeybatısında o dönemde Anadolu'nun en güçlü devleti olan Hititler, güneydoğusunda nüfusunun çoğunluğunu Hurrilerin oluşturduğu Hurri - Mitanni Devleti, güneyinde ise Ön Asya'nın en güçlü devletlerinden biri olan Asur ile çevriliydi. Oldukça stratejik bir bölgede yer alan İşuwa, Orta Anadolu ile Suriye ve Mezopotamya arasında bir geçiş alanı özelliği göstermesinden dolayı Mezopotamya ve Anadolu'ya kültürlerinin etkileşimde bulunduğu coğrafya olmuştur. Hatta Hitit belgelerinde günümüz Malatya ve Elazığ arasında Fırat Nehri'nin geçildiği alana "İşuwa Geçidi" (eberti KUR^{URU}İşuwa) denilmekteydi. Ege Göçleri sonucunda Hitit Devleti yıkılmasının ardından bölge, Orta Anadolu'dan, Anadolu'nun güneydoğusuna göç etmek zorunda kalan Hitit toplumu ile bölgenin yerli halklarından olan Luvilerin ortak yerleşim alanı haline gelmiştir.⁷⁹

Ege Göçleri'nin tüm Ön Asya'nın etnik, siyasal ve sosyal yapısını temelden değiştiren fırtınası sona erdikten sonra Anadolu'nun güneydoğusunda Geç Hitit Devletleri kurulmaya başlamıştı. İşuwa bölgesi ise başkenti Melid (Malatya yakınlarındaki Arslantepe) olan Kammanu devletinin sınırları içinde kalmıştır.⁸⁰ M.Ö. I. binyılda Ön Asya'nın önemli siyasi güçleri olan Asur, Urartu ve Frig nüfuz alanının kesiştiği yerde bulunan İşuwa, özellikle Asur ile Urartu arasında devam eden ve Geç Hitit Devletleri'nin de bazen Asur bazen de Urartu'ya müttefiklik yaparak varlıklarını korumaya çalıştığı, bu dönemde karmaşık bir siyasal yapıya sahip olmuştur. Günümüze ulaşan Kammanu hakkında metinlerden biri II. Sargon'un onuncu (M.Ö. 712) hakimiyet yılıdır. Bu metinde Asur Kralı II. Sargon, Melid yöneticisi Tarhunazi'nin hem isyan etmeye çalıştığı hem de vermesi gereken vergi ve hediyeleri göndermediğini, bunun üzerine bölgeye bir sefer düzenlendiğinden ve bu sefer sonucunda Kammanu bölgesinin Asur'a bağladığından bahsedilmektedir. Bu dönemden sonra bölge Asur'un atadığı vali veya krallar tarafından yönetilmiştir.⁸¹

⁷⁹ Barjamovic, age, s. 129. B. J. Collins, *The Hittites and Their World*, Brill Press, Leiden 2008, s. 67 - 68. Oliver Robert Gurney, *The Hittites*, Penguin Books, London 1990, s. 30. Charles Freeman, *Egypt, Greece, and Rome: Civilizations of the Ancient Mediterranean*, Oxford University Press, Oxford 2004, s. 35 - 36. John Powell, *Weapons & Warfare: Ancient and Medieval Weapons and Warfare*, Salem Press, New Jersey 2010, s. 89.

⁸⁰ Diakonov, age, s. 94 - 98. Karl Strobel, *New Perspectives on the Historical Geography and Topography of Anatolia in the II and I Millenium B.C.*, LoGisma Editore, Firenze 2008, s. 258 - 263.

⁸¹ Erich Ebeling - Bruno Meissner, *Meek - Mythologie*, Walter de Gruyter, Berlin 1999, s. 36 - 39. Hayim Tadmor, "The Campaigns of Sargon II of Assur: A Chronological-Historical Study", *Journal of Cuneiform Studies*, 12 / 3 (1958), s. 93 - 94. J. D. Hawkins, "Assyrians and Hittites", *Iraq - Cambridge University Press*, 36 (1974), s. 67 - 83.

Işuwa bölgesi, Asur hakimiyetinden sonra Büyük İskender'in Ahameniş Hanedanını yıkmasına kadar geçen sürede Armenia satraplığına bağlı olarak Pers hakimiyetinde kalmıştır. Büyük İskender'den sonra Işuwa bölgesi Sophene olarak adlandırılmaya başlanmış ve bağımsız Büyük Armenia Krallığı'nın bir parçası olmuştur.⁸² M.Ö. III. yüzyılın başlarında Selevkos Devleti ile Büyük Armenia Krallığı arasındaki mücadeleden faydalanan Sophene, kendi başına bağımsız bir krallık olarak ortaya çıkmıştır. Yaklaşık yüz yıl boyunca bağımsızlığını koruyan Sophene Krallığı, Büyük Armenia yöneticileri olan Orontid Hanedanı ile akrabalık ilişkilerine sahip bir aile tarafından yönetilmeye devam etmiştir.⁸³

M.Ö. II. yüzyıla gelindiğinde Selevkos Kralı III. Antiochus, Büyük Armenia üzerine bir sefer düzenlemiştir. III. Antiochus ele geçirdiği bölgeleri yaklaşan Roma tehlikesine karşı uzun süre elinde tutamayacağından, Armenia Krallığı'nın güçlü generallerinden olan Artaxias ve Zariadres'i vali ilan ederek bölgeyi kendisine bağlamıştır.⁸⁴ III. Antiochus'un Anadolu'daki pek çok küçük krallığı kendi bünyesinde toplaması, Yunanistan'ı ele geçirme planları ve buna paralel olarak güçlenmesi Roma'yı rahatsız etmiştir. M.Ö. 191 yılındaki Termopile Savaşı, Selevkoslar ile Roma arasındaki ilk büyük mücadele olmuş ve Roma büyük bir zafer kazanarak Selevkosların Yunanistan'ı ele geçirme rüyalarını sona erdirmiştir.⁸⁵ M.Ö. 190 yılında Roma Senatosu tarafından görevlendirilen Lucius Cornelius Scipio, Anadolu'ya geçerek Selevkoslar ile yapılacak nihai savaş için hazırlıklar yapmaya başlamıştı. Magnesia mevkiinde karşılaşılan iki ordu arasında geçen şiddetli muharebe Roma'nın zaferi ile sonuçlanmış, M.Ö. 188 yılında

Mehmet Kurt, *Yazılı Kaynaklara Göre Milattan Önce Birinci Binde Mezopotamya-Anadolu İlişkileri*, Murat Kitabevi, Ankara 2007, s. 82 - 83.

⁸² Sinclair, age, s. 358 - 368. Alan Bowman - Peter Garnsey - Averil Cameron, *The Cambridge Ancient History XII*, Cambridge University Press, Cambridge 2005, s. 489 - 490.

⁸³ Toumanoff, age, s. 286 - 299. Charles Allen Burney - David Marshall Lang, *The Peoples of the Hills: Ancient Ararat and Caucasus*, Praeger Publishing, New York 1972, s. 191 - 216. Hovannisian, age, s. 87 - 95.

⁸⁴ John Grainger, *The Seleukid Empire of Antiochus III: 223-187 BC*, Pen and Sword Publishing, South Yorkshire 2015, s. 96 - 97. Kurkjian, age, s. 52 - 53. Jakob Munk Højte, *Mithridates VI and the Pontic Kingdom*, Aarhus University Press, Aarhus 2009, s. 169.

⁸⁵ Chahin, age, s. 193 - 194. B. C. McGing, *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator, King of Pontus*, Brill Press, Leiden 1986, s. 102. Michael Taylor, *Antiochus the Great*, Pen and Sword Publishing, South Yorkshire 2013, s. 123 - 127. M. M. Austin, *The Hellenistic World from Alexander to the Roman Conquest*, Cambridge University Press, Cambridge 1989, s. 174 - 175. Kaveh Farrokh, *Shadows in the Desert: Ancient Persia at War*, Osprey Publishing, Oxford 2007, s. 120 - 121.

dönemin bu iki büyük gücü arasında yapılan Apameia Anlaşması ile Anadolu'daki güç dengesi Roma'nın lehine değişmiştir.⁸⁶ III. Antiochus'a bağlı olan Armenia valileri Artaxias ve Zariadres de bu durumdan faydalanarak bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Kendisini Sophene kralı ilan eden Zariadres ve halefleri Büyük Tigranes'in Sophene'yi ele geçirdiği M.Ö. 80 yılına kadar ülkeyi yönetmişlerdir.⁸⁷

Selevkosları Toros Dağları'nın doğusuna kadar geri çekilmeye mecbur eden Roma, Anadolu'da en büyük düşmanlarından biri olan Pontus Kralı Mithradates VI Eupator ile karşı karşıya geldi. Roma, Mithradates ile yapılan üç büyük savaşta çok ağır kayıplar vermesine rağmen galip gelmiştir. Pontus topraklarını ele geçiren Roma, Mithradates'e yardım eden Armenia Kralı Büyük Tigranes ile hem komşu hem de hasım olmuştur.⁸⁸ Roma'nın en büyük kahramanlarından olan Pompey, Pontus topraklarını ele geçirip Kolkhis'e girdiğinde Mithradates VI Eupator'un torunu ve (II.) Büyük Tigranes'in oğlu III. Tigranes, kendisini Roma'nın hizmetine adanmış olduğunu iddia ederek Pompey'in askeri gücü ile kendi krali otoritesini birleştirerek babasına ait olan Armenia topraklarını ele geçirmek için teklif sundu. Ayağına gelen bu fırsatı değerlendiren Pompey, Armenia Kralı II. Tigranes'in Üçüncü Mithradates Savaşı'nda Mithradates VI Eupator'a yardım ettiği ve Roma'ya karşı açıkça savaştığını iddia ederek, ordusunun bir kısmını Mithradates VI Eupator'u izlemesi için gönderirken kendisi de III. Tigranes'in rehberliğinde Armenia Krallığı'nın başkenti olan Artaxata üzerine ilerledi.⁸⁹ (II.) Büyük Tigranes önce Pompey'e karşı bir ordu oluşturmak için harekete geçse de gelen ordunun büyüklüğü karşısında hiçbir şey yapamayacağını anlayarak savaştan vazgeçmiş,

⁸⁶ A. H. McDonald - F. W. Walbank, "The Treaty of Apamea (188 B.C.): the Naval Clauses", *Journal of Roman Studies*, 59 (1969), s. 30 - 39. Eliezer Paltiel, "The Treaty of Apamea and the Later Seleucids", *Antichthon*, 13 (1979), s. 30 - 41. W. E. Dunstan, *Ancient Rome*, Rowman & Littlefield Press, Lanham 2011, s. 82. Francois Chamoux, *Hellenistic Civilization*, Blackwell Publishing, London 2003, s. 111 - 112.

⁸⁷ Hovannisian, age, s. 173 - 174. Adolf Holm, *The History of Greece from Its Commencement to the Close of the Independence of the Greek Nation*, Macmillan Press, New York 1911, s. 537. Christian Habicht, *The Hellenistic Monarchies: Selected Papers*, University of Michigan Press, Michigan 2006, s. 202 - 203.

⁸⁸ Murat Arslan, *Mithradates VI Eupator: Roma'nın Büyük Düşmanı*, Odin Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 73 - 114. Mcging, age, s. 13 - 66. Alfred Leo Dugan, *He Died Old: Mithradates Eupator, King of Pontus*, Faber & Faber, London 1958.

⁸⁹ James Ussher, *The Annals of the World*, Master Books, London 2003, s. 562 - 573. John Leach, *Pompey the Great*, Routledge Press, New York 2013, 82 - 83. Nic Fields, *Pompey*, Osprey Publishing, New York 2012, s. 26 - 28. Robin Seager, *Pompey the Great: A Political Biography*, Blackwell Publishing, Oxford 2002, s. 55 - 56. Pat Southern, *Pompey the Great*, Tempus, London 2002, s. 68 - 72.

Pompey'in kampına gelerek teslim olmuş ve af dilemiştir. Bunun üzerine Pompey (II.) Büyük Tigranes'i af etmiş ve krallığını ona geri verdiği gibi oğluna da Sophene Krallığı'nı vermiştir.⁹⁰

III. Tigranes kendisine verilen Sophene Krallığı'nda yer alan hazinelerden bir kısmını Roma için harcamak isteyen babası (II.) Büyük Tigranes'e yollamayarak ona itaat etmemiştir. Ayrıca III. Tigranes kayınbabası olan Parthia kralını Roma'ya karşı kışkırtmaya ve gizlice ona sığınmaya çalışıyordu. Fakat ondan daha hızlı davranan Pompey onu yakalayıp zincire vurdurdu.⁹¹ Sophene Krallığı'nı ise bağımsız bir yönetim olmaktan çıkartarak doğrudan Roma İmparatorluğu'na bağladı. Sophene bölgesi Kapadokya yöneticisi I. Ariobarzanes'e bırakıldı.⁹² Bu dönemden sonra Sophene bölgesi Roma'ya bağlı bir bölge haline dönüşmüş olmasına rağmen daha sonraki dönemlerde meydana gelen Roma - Parthia mücadelesinde Roma'nın ileri karakolu görevini görmüştür. Sophene, kısa dönemler halinde Parthia krallarının yönetimi altında kalmış olsa dahi Roma hüviyetini Müslümanların bölgeyi fethine kadar devam ettirmiştir.

3. Antik Kaynaklarda Sophene

- **Strabo - Geography XI. 12 / 3 - 4**

"Mezopotamya'yı her iki yanından kuşatan Fırat ve Dicle Nehirleri (kuzeyden) güneye doğru akarken Babil yakınlarında birbirine çok yaklaşır ve sonra Pers denizi kıyısından denize dökülür. Fırat (Dicle'den) daha büyüktür ve daha dolambaçlı bir akış ile bölgenin daha büyük bir kısmından geçer, o Toros Dağları'nın kuzeyinden doğar ve Küçük Armenia olarak da isimlendirilen bölgenin sağından ve Büyük Armenia'nın batısından akar ve solunda ise Acilisene yer alır. Daha sonra güneye döner ve Kapadokya sınırlarına ulaştığı yerde bükülür. Oradan ayrıldıktan sonra Kommagene sağında kalır Büyük Armenia'ya ait olan Acilisene ve Sophene ise solundadır. Suriye'ye doğru ilerler

⁹⁰ Plutarch Lives - Pompey 33. 4. Seager, age, s. 57 - 58. Leach, age, s. 83 - 86. Kurkjian, age, s. 69 - 71. Tom Holland, *Rubicon: The Triumph and Tragedy of the Roman Republic*, Hachette Digital, London 2013, s. 181 - 185.

⁹¹ Mark Everson Davies - Hilary Swain, *Aspects of Roman History 82BC-AD14*, Routledge Press, New York 2010, s. 267. George Rawlinson, *Parthia*, Read Country Books, London 2007, s. 223. Andrew Erskine, *A Companion to Ancient History*, John Wiley & Sons Press, New Jersey 2009, s. 99 - 100.

⁹² Appian Roman History - Mithridatic Wars - 105. Arslan, age, s. 468. Mcging, age, s. 78 - 79. Højte, age, s. 173 - 174. Hakob Manandyan, *Tigranes II and Rome: A New Interpretation Based on Primary Sources*, Mazda Publishers, California 2007, s. 160.

ve Babil yolunda bir diğer dönemeç olarak Pers körfezine ulaşır. Dicle Selevkos'daki benzer dağların güney bölümünden kaynağını alır, Fırat Nehri'ne yaklaşıp (ikisi birden) Mezopotamya'ya şekil verir. Daha sonra aynı körfeze boşalır. Fırat ve Dicle Nehirleri'nin kaynakları bir diğerinden iki bin beş yüz stad uzaklığındadır. Toros Dağları'nın kuzeye doğru uzanan birçok kolu bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi ona verilen adlandırma ile Anti - Toros olarak isimlendirilir ve Toros ve Anti - Toros Dağları arasındaki vadide ise Sophene yer alır. Fırat Nehri'nin diğer tarafında Anti - Toros Dağlarının ötesinde Küçük Armenia boyunca kuzeye doğru uzanan büyük dağların pek çok kolu vardır ki bunlardan biri Paryadres olarak isimlendirilir, bir diğeri Moschic dağlarıdır ve diğerlerinin başka başka isimleri vardır..."

"Fırat Nehri'nin diğer tarafında güney dağları vardır, Kapadokya ve Kommagene'nin doğusuna doğru uzanır, bu dağları uzantıları Toros ismi ile anılır, Mezopotamya'yı Armenia'nın geri kalanından ve Sophene'den ayırır fakat bazı yazarlar orayı Gordyaeen Dağları olarak isimlendirir. Masius Dağları'nın arasında Nisibis ve onun yukarısında Tigranocerta yer alır. (Dağların) daha yükseklerinde Niphates olarak isimlendirilen yer bulunur. Bu dağ zincirinin daha güney bölümlerindeki bir yerlerde ise Dicle Nehri'nin kaynakları bulunur..."

- **Strabo - Geography XI. 14 / 2**

"Fırat Nehri, Toros Dağları'nın kuzey tarafından doğar ve öncelikle Armenia üzerinden batıya doğru akışına devam eder ve Kommagene, Kapadokya ve Armenia arasında yer alan Toros Dağları kesişir. Fırat Nehri akışına devam ederek Suriye'ye girer, o kış güneşi yükseldiğinde Babil'e kadar uzanmaya devam eder ve Dicle ile birlikte Mezopotamya'ya şekil verir. Her iki nehir de Pers Körfezinde sonlanır. Armenia ve çevresindeki yerlerin doğası ise Med ülkesine doğru uzanan yolların birkaçı hariç hemen her bölge dağlıktır ve engebelidir. Yukarıda sözü edilen Toros Dağları ki Fırat Nehri'nin diğer tarafında yer alan ülkelerin üzerinde olup Fırat Nehri tarafından şekillendirilmiş olan Kommagene ve Meliteni Mezopotamya'daki Mygdones'in kuzeyinde yer alan Masius Dağları'na aittir ki bu bölgede Nisibis vardır, (Nisibis) Sophene'nin kuzey parçasında yer alır, (Sophene), Fırat Nehri'nin başladığı Toros ve Anti - Toros ile Masius Dağlarının arasında uzanır ve Armenia'nın doğu bölgeleri ile sınırlanır ve Sophene'yi çevreler. Diğer taraftaki Acilisene ise Anti - Toros ile Toros arasında uzanır ve Fırat Nehri'nin güneye dönmesinden önceki nehrin yatağındadır. Sophene'nin kraliyet şehri ise

Carcathiocerta'dır. Masius Dağlarının üzerinde doğuya doğru Gordyene ile Niphates uzanırken ötesinde Abus vardır ki hem Fırat hem de Araxes oradan akar, ilki batıda ikincisi doğudadır, sonra Med ülkesin kadar uzanan Nibarus gelir."

- **Strabo - Geography XII. 2 / 1 - 3**

"Melitene, Kommagene'ye benzer, çünkü her tarafında meyve ağaçları vardır ve bütün Kapadokya'da böyle olan tek ülkedir. Böylece hem zeytin üretir hem de Hellen şarabıyla rekabet eden Monarite şarabı elde eder. Melitene, Sophene'nin karşısında kurulmuştur ve Fırat Nehri bununla Kommagene arasında akar ve sınır oluşturur. Nehrin diğer tarafında Kapadokyalılara ati bir kalenin olduğu Tomisa yer alır. Burası Sophene'nin kralına yüz talent karşılığında satılmıştı. Bu bölge, Mithridates'e karşı yapılan savaşa katılıp hizmet eden Kapadokya kralına Lucullus tarafından cesaret ödülü olarak sunulmuştur."

- **Strabo - Geography XIII. 3 / 28**

"Pharnakia ve Trapezosia bölgelerinin üst tarafında, ülkeleri Küçük Armenia'ya kadar uzanan Tibaran'lar ve Khaldai kavmi bulunur. Bu ülke oldukça verimlidir. Küçük Armenia daima Sophene gibi bazen diğer Armenialılara dost olan bazen de yalnız kendi sorunları ile uğraşan kralların egemenliği altındaydı. Bunlar Khaldai kavmini ve Tibaranları egemenlikleri altına almışlardı ve bu nedenle imparatorlukları Trapezosia ve Pharnakia'ya kadar uzanmıştı."

- **Strabo - Geography XIV. 2 / 29**

"Lykaonia, Laodikeia Katakekaumene'den Koropassos'a kadar sekiz yüz kırk stadion uzaklıktadır. Lykaonia'dan sonra Koropassos'tan, Kappadokia'nın sınırına yerleştirilmiş küçük bir kasaba olan Garsaura'ya yüz yirmi; oradan Sadakor üzerinden Kappadokialıların metropolisi olan Mazaka'ya altı yüz seksen ve sonra küçük bir kasaba olan Herphai üzerinden Sophene'de bir yer olan Tomisa'ya⁹³ kadar uzanan Fırat Irmağına bin dört yüz kırk stadion mesafededir. Bununla beraber düz bir çizgi üzerinde olan yerler Hindistan'a kadar; Artemidoros'ta da Eratosthenes'te oldukları gibi aynıdır. Fakat Polybios, "Buradaki yerler hakkında en çok Artemidoros'a güvenmeliyiz" der. O, Zeugma'daki nehir kavşağında bulunan Kommagene'deki Samosata ile başlar ve

⁹³ Malatya - Elazığ karayolunun Fırat'ı geçtiği noktada bulunan Kömürhan kasabası.

Torosların ötesinde Tomisa dolaylarındaki Kappadokia sınırıyla Samosata arasındaki uzaklığın dört yüz elli stadion olduğunu söyler."

- **Procopius - Buildings 3. 2 - 3**

"Ben Mezopotamya'daki yerlerden başlayacağım, anlatımın daha önce tanımladığım yerlerden başlayarak sırayla devam edecektir. Armenia bölgesinin yöneticilerinden biri Duke olarak adlandırılır ki o Martyropolis olarak isimlendirilen kenti ve Citharizon olarak adlandırılan diğer bir güçlü kaleyi kurmuştur. Ve ben Roma İmparatorluğu'nun buralarda gerçekte ne yaptığını açık şekilde belirteceğim. Armenia'nın bir kısmı Sophene olarak isimlendirilir ve Nymphius Nehri'nin kıyısına oldukça yakın bir yerde bulunan Martyropolis olarak bilinen kentte oradadır, bu kent düşmana çok yakındır çünkü Nymphius Nehri Pers ve Roma bölgelerinin ayıran sınır üzerinde yer alır. Nehrin bir bölümü ise çok erken dönemlerden beri Perslerin yönetimi altında olan Arxanene bölgesinden geçer. Hatta bu şehir Roma tarafından ihmal edildiği için bu barbarların daima etkisine açık kalmıştır. Aslında bu sonuç Pers Kralı Cabades, Anastasius döneminde Roma bölgesini işgal etmiş ve doğrudan Martyropolis üzerinde ilerlemiştir ki orası serbest bir gezgin için Amida kentine bir günlük yürüyüş mesafesindeydi."

- **Pomponius Mela - Description of the World I. 62**

"Suriye'nin kıyısı uçsuz bucaksız olmasının yanı sıra oldukça geniş topraklarda yer alır ve farklı bölgeleri farklı isimlerle anılmıştır. Örnek olarak Coele, Mezopotamya, Judea, Kommagene, Sophene gibi isimleri verebiliriz. Filistin Suriye'de Arapların bittiği noktadır, sonrasında Fenike ve sonrasında çok uzun zaman önce güçlü olan ve uzun süre güçlü kalan fakat Semiramis'in kraliyet yönetimi esnasında en güçlü zamanın yaşayan Kilikya - Antiochia'ya ulaşılır. Semiramis'in eserleri çok belirgin karakterlere sahiptir. İkisi özellikle öne çıkar; Babil inanılmaz büyüklükte bir kent olarak inşa edilmiştir ve Fırat ile Dicle kuru bölgelere ulaştırılmıştır."

- **Gaius Plinius Secundus - Naturalis Historia V. 66 - 67**

"Bir sonraki ülke eskiden çok büyük toprakları olan Suriye'nin kıyısıdır. Onun pek çok bölümünün farklı isimleri vardır, Arapların yaşadıkları topraklarına yakın olan bölümlerine Filistin olarak adlandırılır, Judaea ve çökmüş topraklardan oluşan Suriye, sonrasında Fenike ve daha iç kısmı Damascena ve daha da güneyinde Babil ve ilaveten Dicle ve Fırat arasındaki Mezopotamya, Toros Dağları'nın ötesinde Sophene ile

Sophene'nin diğer yanında Kommagene, ötesinde Armenia Adiabene ki daha önceki dönemlerde Asur olarak anılırdı ve (Adiabene'nin) bir parçası Kilikya Antiochia'ya uzanmaktadır."

- **Plutarch Lives - Lucullus 24. 6 - 8**

"Lucullus fırsatı kendi lehine kullandı ve askerlerini yerleştirdi ve onun geçişine eşlik eden olumlu işaretler vardı. Fırat Nehri'nin diğer tarafında yaşayan barbarlar için en değer verilen tanrıça Pers Artemis'i için kutsal olan merada otlayan düveler vardır. Bu düveler sadece kurban olarak sunulmak için kullanılırdı ve diğer zamanlar ülkenin geniş topraklarında dolaşmaları için serbest bırakılmıştı, düveler, tanrıçanın meşale şeklindeki damgaları ile işaretlenmişlerdir. Bunların istendiği zaman yakalanması ne kolaydır ne de basittir. Bu düvelerden biri ordunun Fırat'ı geçişinden sonra tanrıça için kutsal sayılan bir kayanın üzerine getirildi ve üzerine çıkartıldı ve alışıldığı gibi zorlayıcı ipler ile bağlamadan başını aşağı indirdi, Lucullus'un onu kendisinin kurban etmesi teklif edildi. O da boğayı güvenli geçişin sağlanması için Fırat'a kurban etti. Sonra o gün boyunca orada konakladılar ertesinde ve sonrasındaki günlerde Sophene'ye doğru ilerledi. Onu büyük bir memnuniyet ile karşılayan bölgede yaşayanlara karşı hiçbir zarar verilmedi"

- **Plutarch Lives - Pompey 33. 4**

"Pompey, babasına karşı isyan etmiş olan Genç Tigranes'in daveti üzerine Armenia'yı işgal etti ve (Genç Tigranes) Fırat Nehri ile aynı bölgeden kaynağını alan fakat doğuya yönelerek Hazar Denizi'ne ulaşan Araxes Nehri'nin kenarında Pompey ile buluştu. Sonrasında bu ikisi ulaştığı şehirleri birer birer teslim alarak ilerlediler fakat son zamanlarda Lucullus tarafından hırpalanan Kral Tigranes, Pompey'in mizacının oldukça nazik ve ılımlı biri olduğunu öğrendi bunun üzerine sarayına bir Roma garnizonu davet ederek, Pompey'in yakın arkadaşlarını yanına kabul ederek kendi isteği ile teslim olarak yola çıkmıştır. Kral Tigranes, Roma kampına vardığı zaman Pompey'in iki refakatçi onunla geldi ve onu atından indirerek yürütüp Roma kampına götürdü. Tigranes sadece onlara itaat etmekle kalmayıp aynı zamanda kılıcını da onlara verdi ve sonuçta Pompey'in huzuruna getirildiği zaman onun kraliyet tacı çıkarılmış ve hepsinden daha aşağılayıcı bir şekilde ayaklarının dibine yatırılmıştı, o kendisini daha yerlere atarak dizlerinin üzerinde yakarmaya başlayacaktı. Fakat o bunları yapmadan önce Pompey

onu ellerinden tutmuş ve öne doğru çekmişti sonra ona kendisine yakın bir koltuk vererek (onurlandırmış) ve onun oğlunu diğer tarafına oturtmuştu, Pompey, Lucullus'a daha önce yağmaladığı Suriye, Fenike, Kilikya, Galatia ve Sophene'den çekilmesini ve kaybettiği diğer yerleri de (Büyük Tigranes'e) bırakmasını emretti. Fakat şu ana kadar elinde tuttuğu yerleri yaptığı hataların karşılığı olarak Roma'ya altı bin talent ödeyerek elde tutmaya devam edecekti ve onun oğlu Sophene kralı olacaktı."

- **Appian - Roman History - Mithridatic Wars - 105**

"Pompey, Tigranes'in geçmişte yaptıklarını affederek onu oğlu ile barıştırdı ve şimdi Küçük Armenia olarak adlandırılan Sophene ve Gordyene bölgelerini ve babasının da Armenia'nın geri kalanını yönetmesine karar verdi ve Tigranes'in ölümünden sonra da oğlu tamamına hakim olacaktı. Pompey, Tigranes'ten savaşta kazanmış olduğu topraklardan vazgeçmesi de gerekti. Böylece Tigranes, denizden Fırat Nehri'ne kadar olan tüm Suriye topraklarını bırakırken sadece Pius'un soyadı olan Antiochus'dan adını alan Kilikya'nın bir parçasını elinde tuttu. Pompey bölgeden çekileceği zaman Tigranes'i yolda bırakıp terk etmiş olan Armenialılar (kendi sonlarından) korktukları için hala Pompey ile birlikte olan oğlunu, babasına karşı bir girişimde bulunması için onu ikna ettiler. Pompey onu yakaladı ve zincire vurdu. O, Pompey'e karşı Parthai kralını kışkırtmaya çalışıyordu, o daha sonraki zafere yol açtı ve devamında öldürüldü. Ve şimdi Pompey, savaşın tamamen sona erdiğini düşünerek Mithridates'i savaşıarak yendiği yerde bir şehir kurdu, Küçük Armenia bölgesinde olan bu şehre (zafer şehri) Nicopolis ismini verdi. Ariobarzanes'e Kapadokya krallığına ilaveten daha önce Tigranes'in oğluna verilmiş olan Sophene ve Gordyene bölgelerinin krallığını geri verdi..."

- **Cassius Dio - Roman History 36 . 53**

"Sonraki günlerde Pompey, her iki iddiayı da duymuş olacak ki miras yoluyla kalanların hepsini yaşlı olana devretti fakat onun daha sonra kazanmış olduklarını (Kapadokya ve Suriye ile Fenike ve Armenia sınırına dayanan Sophene gibi büyük bir bölgeyi) aldı ve buna ilave olarak belirli bir miktar para istedi ve genç olana (II. Tigranes) Sophene bölgesi verildi. Asıl zenginlik orada olduğu için genç olan ile tartışmaya girdi ve Pompey oranın zenginliğine kendisi ihtiyaç duyduğundan ve ona ulaşamayacağını bildiğinden ona kızdı ki (II. Tigranes) kaçmayı planlıyordu.

- **Tacitus - Annals 13 - 7**

"Bu popüler tartışmanın ortasında Nero, hem doğudaki lejyonları bir arada tutmak için komşu bölgelerden askerler ve vergi gelirleri ile takviye edileceğinin hem de lejyonlar Armenia bölgesine daha yakın bölgelere kaydırılacağına emirlerini verirken iki kıdemli kral vardı; Agrippa ve Antiochus ki onlar Pers sınırını kendi inisiyatifleri ile geçmek için güçlerini hazırladılar aynı zamanda Fırat Nehri üzerinde köprüler oluşturulmuştu ve Aristobulus, Küçük Armenia, Sohaemus ise Sophene üzerine kraliyet nişanları verilerek yönetici olarak atanmıştı."

4. Sonuç

Anadolu Yarımadası'nın kendine has özellikler taşıyan bölgelerinden biri olan Sophene'den hem çivi yazılı kaynaklarda hem de antik yazarların eserlerinde bahsedilmektedir. Özellikle Antik çağ yazarlarının eserlerinde bölge hakkında anlatımlar bulunmaktadır. Bölgenin coğrafyası hakkında Strabon, Pomponius Mela, Gaius Plinius Secundus ve Procopius; siyasi olayları ile ilgili olarak ise Plutarch, Appian, Cassius Dio ve Tacitus gibi antik yazarlara ait eserlerden bilgiler elde edilmektedir. Antik çağ yazarlarının eserleri, dönem hakkında birinci elden bilgi veren kaynaklar olduğunda dolayı değerli olmalarına rağmen antik yazarların özellikle siyasi anlatımlarda dönemin güçlü devletlerine daha toleranslı davranması kaçınılmazdır. Yine de bu eserlerden elde edilen bilgiler mevcut arkeolojik buluntular ile birleştirildiğinde daha kapsamlı ve ayrıntılı sonuçlara ulaşılabilecektir.

Antik çağ coğrafyacılarının en önemlilerinden biri olan Strabon eserinde pek çok kez Sophene bölgesine yer vermiştir. Strabon, Sophene bölgesi ile ilgili olan anlatımlarında bölgeyi ya çevresindeki bölgelere kıyaslanarak anlatmış ya da genel coğrafya hakkında bilgi verirken bölgeyi de anmıştır. Strabon, Sophene bölgesini bir siyasi bölge veya etnik bir yapılanmaya ait bir ülke olarak tanımlamamış bunun yerine Sophene isimlendirmesini coğrafi bir anlamda kullanmıştır. Tarih boyunca Sophene bölgesi Hurri, Luvi, Geç Hitit, Urartu gibi Tunç ve Demir çağları toplumlarına ev sahipliği yapmış olmasına rağmen Strabon'un anlatımlarında bölge Armenia Krallığı'nın bir parçası olarak tanımlanmıştır. Strabon, Sophene bölgesinin önemli kentleri hakkında da bilgiler vermiştir. Bunlardan biri Tomisa kenti olup kent Fırat Nehri'nin

önemli geçiş güzergahlarından biri üzerinde bulunmasından dolayı yüzyıllar boyunca önemini korumuştur. Bir diğer kent ise Carcathiocerta olup Strabon bu kentin Sophene'nin kraliyet merkezi olduğunu öne sürmektedir. Fakat günümüzde Diyarbakır'ın elli kilometre uzağında olan Eğil olduğu düşünülen Carcathiocerta pek çok antik yazar tarafından sınırı çizilen Sophene bölgesinden oldukça doğuda bulunmaktadır. Strabon, Sophene bölgesi için Fırat Nehri, Toros ve Anti Toros Dağları arasında kalan bölgeyi referans noktası olarak kullanmasına rağmen bölgenin siyasal olarak güçlenmesi ile sınırları Carcathiocerta'ya kadar ulaşmış olabilir. Strabon, Sophene bölgesi ile ilgili anlatımlarında komşu bölgeler olan Kommagene ile Kappadokya hakkında da bilgi vermiş ve bazı dönemler bağımsız bazı dönemler ise bir başka krallığa bağlı olan bu bölgeleri birbirine kıyaslayarak anlatmıştır.

Bir diğer önemli Antik çağ yazarı olan Procopius'da eserinde Sophene bölgesi hakkında bilgi vererek bölgenin Armenia Krallığı'nın bir parçası olduğunu belirtmektedir. Procopius, Sophene bölgesine oldukça yakın bir yerde olan Nymphius (Batman) Nehri ve onun yakınlarında kurulmuş olan Martyropolis (Silvan) kenti hakkında da bilgi vermektedir. Pomponius Mela, "Dünya'nın Tanımlanması" isimli eserinde Mezopotamya, Judea, Kommagene gibi önemli bölgeler arasında Sophene'yi de saymaktadır.

Antik çağ yazarları arasında anlatımları büyük değer taşıyan Gaius Plinius Secundus, "Doğal Tarih" isimli eserinde Doğu Akdeniz bölgesinde yer alan bölgeleri sayarken Mezopotamya'nın devamında ve Toros Dağları'nın ötesinde Sophene'nin yer aldığını belirtmiş, Sophene bölgesinin bir yanında Kommagene diğer yanında ise Armenia ve Adiabene'nin yer aldığını anlatmıştır. Bu durum bu üç bölgenin hem komşu olduğunu hem de aralarında belirli bir sınır olmadığını bir bölgenin bittiği yerde bir diğerinin başladığını göstermektedir.

Antik çağ tarihinin önemli yazarlarından olan Plutarch, Appian, Cassius Dio ve Tacitus eserlerinde Armenia Krallığı ile Roma arasındaki siyasi mücadelede ve Roma yönetimi altında Sophene'nin durumu hakkında bilgiler vermişlerdir. Plutarch, Lucullus'un hayatını anlattığı eserde eski çağların en önemli doğal sınırlarından biri olan Fırat Nehri'ni geçişinden ve Sophene bölgesine ilerleyişinden bahsetmesine rağmen bölge hakkında ayrıntılı bilgi vermemiş, sadece bu bölgede yaşayanların Roma idaresine karşı bir mücadeleye girmediğinden bahsetmiştir. Yine Plutarch, Pompey'in hayatını anlattığı eserde ise Pompey'in Roma'nın Suriye Eyaleti'ni kurduktan sonra Kilikya bölgesini ele geçirdiğini, sonrasında ise Anadolu'nun doğusunda bulunan Pontus ve Armenia Krallıkları üzerine seferler düzenlediğini anlatmıştır. Plutarch, Pompey'in bu seferler esnasında baba oğul Tigranes'lerin mücadelesinden faydalandığını ve

Armenia Krallığı'nı vassal bir bölge haline getirdiğini belirtmiştir. Ayrıca Sophene bölgesine III. Tigranes'in kral olarak atandığını fakat onun Parthia yönetimi ile olan ilişkisinden dolayı zincire vurularak cezalandırıldığından bahsetmiştir.

Appian, Roma Tarihi isimli eserinin Mihradates Savaşları bölümünde Pompey'in Armenia Kralı Tigranes ile olan mücadelesini anlatmış ve Sophene'nin de dahil olduğu büyük bir bölgenin Roma yönetimine geçişinden bahsetmiştir. Ayrıca Appian, Kappadokya yöneticisi Ariobarzanes'e Sophene bölgesinin bırakıldığını belirtmiştir. Tacitus ise daha sonraki dönemlerden bahsederek Nero döneminde Sohaemus'un Sophene üzerine yönetici olarak atandığını anlatmıştır.

Bazı dönemler bağımsız bazı dönemler ise çevresindeki devletlerin yönetimi altında yaşayan Sophene bölgesi sahip olduğu sarp ve zor ulaşılabilir yapısından dolayı kendisine has kültürünü ve ismini yüzyıllar boyunca korumayı başarmıştır. Roma ve Parthia çekişmesinin yoğunlaştığı üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda ise Roma'nın bir ileri karakolu olarak kalmıştır. Bölge, müslümanların Sasani Devleti'ni yıkmasından sonraki yıllarda müslüman orduları tarafından ele geçirilmiştir.

ANTİK KAYNAKLAR

Appianos, *Romanike Historike*, (Çev: H. White), London, 1955. (Loeb).

Cassius Dio, *Historia Romana*, (Çev: E. Carry), London, 1954. (Loeb).

Cornelius Tacitus, *Annales*, (Çev: C. H. Moore - J. Jackson), London, 1962. (Loeb).

Eratosthenes, *Catasterismi*, (Çev: J. K. Schaubach), Charleston 2011 (Nabu).

Gaius Plinius Secundus, *Naturalis Historia*, (Çev: H. R. Racham – W.H.S. Jones), London, 1947. (Loeb).

Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*, (Çev: B. Perin), London, 1959. (Loeb).

Pomponius Mela, *Pomponius Mela's Description of the World*, (Çev: Frank E. Romer), Michigan, 1998. (University of Michigan Press).

Procopius Caesarensis, *De Aedificiis*, (Çev: H. B. Dewing), London, 1949. (Loeb).

Strabon, *Geographika*, (Çev: H. L. Jones), London, 1957. (Loeb).

MODERN KAYNAKLAR VE KISALTMALAR

ALTMAN, Amnon, *The Historical Prologue of the Hittite Vassal Treaties*, Bar-Ilan University Press, Ramat Gan 2004.

ARBEITMAN, Y. L., *The Asia Minor Connexion Studies on the Pre-Greek Languages in Memory of Charles Carter*, Peeters Publisher, Leuven 2000.

ARROWSMITH, Aaron, *Grammar of Ancient Geography*, Nabu Press, London 2010.

ARSLAN, Murat, *Mithradates VI Eupator: Roma'nın Büyük Düşmanı*, Odin Yayıncılık, İstanbul 2007.

ASHER, Armen, *The Peoples of Ararat*, BookSurge, Charleston 2009.

ASTOUR, M. C. - GORDON, C. H., *Hellenosemitica: An Ethnic and Cultural Study in West Semitic Impact on Mycenaean Greece*, Brill Press, Leiden 1965.

ASTOUR, M. C., "The Arena of Tiglath-pileser III's Campaign Against Sarduri II (743 B.C.)", *Assur 2/3 (Monographic Journals of the Near East)*, Undena Publications, (1979) s. 2-23.

AUSTIN, M. M., *The Hellenistic World from Alexander to the Roman Conquest*, Cambridge University Press, Cambridge 1989.

BARJAMOVIC, Gojko, *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period*, Museum Tusculanum Press, Copenhagen 2011.

BOARDMAN, John - EDWARDS, I. E. S., *The Cambridge Ancient History III*, Cambridge University Press, Cambridge 1992.

BOWMAN, Alan - GARNSEY, Peter - CAMERON, Averil, *The Cambridge Ancient History XII*, Cambridge University Press, Cambridge 2005.

BRYCE, Trevor, *The Kingdom of the Hittites*, Oxford University Press, Oxford 1999.

BRYCE, Trevor, *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia*, Routledge Press, New York 2009.

BURNEY, C. A. - LANG, D. M., *The Peoples of the Hills: Ancient Ararat and Caucasus*, Praeger Publishing, New York 1972.

BURNEY, C. A., *Historical Dictionary of the Hittites*, Scarecrow Press, New York 2004.

CHAHIN, Mack, *The Kingdom of Armenia: A History*, Curzon Press, Eastbourne 2001.

- CHAMOIX, Francois, *Hellenistic Civilization*, Blackwell Publishing, London 2003.
- COLLINS, B. J., *The Hittites and Their World*, Brill Press, Leiden 2008.
- CTH, E.Laroche Catalogue des Textes Hittites. Paris 1971.
- DAVIES, M. E. - SWAIN, Hilary, *Aspects of Roman History 82 BC-AD 14*, Routledge Press, New York 2010.
- DIAKONOV, M. I., *Pre-History of the Armenian People*, Caravan Books, New York 1984.
- DUGAN, A. L., *He Died Old: Mithradates Eupator, King of Pontus*, Faber & Faber, London 1958.
- DUNSTAN, W. E., *Ancient Rome*, Rowman & Littlefield Press, Lanham 2011.
- EBELING, Erich - MEISSNER, Bruno, *Meek - Mythologie*, Walter de Gruyter, Berlin 1999.
- EDWELL, Peter, *Between Rome and Persia, The Middle Euphrates, Mesopotamia and Palmyra Under Roman Control*, Routledge Press, New York 2007.
- ELLIS, Ralph, *Jesus, King of Edessa*, Adventures Unlimited Press, Illinois 2013.
- ERDKAMP, Paul, *A Companion to the Roman Army*, Blackwell Publishing, Oxford 2007.
- ERDOĞAN, Serkan, *Yerli ve Yabancı Kaynaklara Göre, Dersim ve Çevresindeki Arkeolojik Araştırmalar II*, Kalan Yayınları, Ankara 2004.
- ERSKINE, Andrew, *A Companion to Ancient History*, John Wiley & Sons Press, New Jersey 2009.
- FARROKH, Kaveh, *Shadows in the Desert: Ancient Persia at War*, Osprey Publishing, Oxford 2007.
- FIELDS, Nic, *Pompey*, Osprey Publishing, New York 2012.
- FREEMAN, Charles, *Egypt, Greece, and Rome: Civilizations of the Ancient Mediterranean*, Oxford University Press, Oxford 2004.
- GARSTANG, John - GURNEY, O. R., *The Geography of the Hittite Empire*, British Institute of Archaeology, Ankara 1959.
- GRAINGER, John, *The Seleukid Empire of Antiochus III: 223-187 BC*, Pen and Sword Publishing, South Yorkshire 2015.

GURNEY, O. R., *The Hittites*, Penguin Books, London 1990.

HABICHT, Christian, *The Hellenistic Monarchies: Selected Papers*, University of Michigan Press, Michigan 2006.

HAWKINS, J. D., "Assyrians and Hittites", *Iraq - Cambridge University Press*, 36 (1974), s. 67 - 83.

HAWKINS, J. D., "The Land of İšuwa: Hieroglyphic Evidence", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, (1998), 281 - 295.

HEWSEN, R. H., "Introduction to Armenian Historical Geography III: The Boundaries of Orontid Armenia", *REArm (Revue des Études Arméniennes)* 18,1/2 (Paris, 1984), 347-366.

HØJTE, J. M., *Mithridates VI and the Pontic Kingdom*, Aarhus University Press, Aarhus 2009.

Holland, Tom, *Rubicon: The Triumph and Tragedy of the Roman Republic*, Hachette Digital, London 2013.

HOLM, Adolf, *The History of Greece from Its Commencement to the Close of the Independence of the Greek Nation*, Macmillan Press, New York 1911.

HOVANNISIAN, R. G., *Armenian Tsopk/Kharpert*, Mazda Publishers, California 2002.

KÖROĞLU, Kemalettin, *Urartu Krallığı Döneminde Elazığ (Alzi) ve Çevresi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1996.

KURKJIAN, V. M., *A History of Armenia*, Indo European Publishing, New York 2014.

KURT, Mehmet, *Yazılı Kaynaklara Göre Milattan Önce Birinci Binde Mezopotamya-Anadolu İlişkileri*, Murat Kitabevi, Ankara 2007.

LEACH, John, *Pompey the Great*, Routledge Press, New York 2013.

LEWY, Juilus, "Old Assyrian Evidence Concerning Kuşşara and Its Location" *Hebrew Union College Annual* 33, Cincinnati 1962, 45 – 57.

MANANDYAN, Hakob, *Tigranes II and Rome: A New Interpretation Based on Primary Sources*, Mazda Publishers, California 2007.

MARCIK, Micha, "The Historical Geography of Sophene", *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 52 / 4, (2012), s. 295 - 338.

- MCDONALD, A. H. - WALBANK, F. W., "The Treaty of Apamea (188 B.C.): the Naval Clauses", *Journal of Roman Studies*, 59 (1969), s. 30 - 39.
- MCGING, B. C., *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator, King of Pontus*, Brill Press, Leiden 1986.
- OWEN, David - WILHELM, Gernot, *Nuzi at Seventy - Five*, Capital Decisions Press, New York 1999.
- PALTIEL, Eliezer, "The Treaty of Apamea and the Later Seleucids", *Antichthon*, 13 (1979), s. 30 - 41.
- POWELL, John, *Weapons & Warfare: Ancient and Medieval Weapons and Warfare (to c. 1500)*, Salem Press, New Jersey 2010.
- RAWLINSON, George, *Parthia*, Read Country Books, London 2007.
- RGTC 6, G. F. del Monte- J. Tischler, Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte. Repertoire Geographique des Textes Cuneiformes, Band 6 (= Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients, Reihe B[Geisteswissenschaften] Nr. 7/6). Weisbaden 1978.
- SASSON, J. M., *Civilizations of the Ancient Near East*, Scribner Publishing, New York 1995.
- SEAGER, Robin, *Pompey the Great: A Political Biography*, Blackwell Publishing, Oxford 2002.
- SEVİN, Veli, "Elazığ/Bahçecik Yazıtı ve Urartu Eyalet Sistemi Üzerine Düşünceler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 / 2, (2005), s. 379 - 384.
- SINCLAIR, T. A., *Eastern Turkey: An Architectural & Archaeological Survey, Volume III*, Pindar Press, London 2014.
- SOUTHERN, Pat, *Pompey the Great*, Tempus, London 2002.
- STROBEL, Karl, *New Perspectives on the Historical Geography and Topography of Anatolia in the II and I Millenium B.C.*, LoGisma Editore, Firenze 2008.
- TADMOR, Hayim, "The Campaigns of Sargon II of Assur: A Chronological-Historical Study", *Journal of Cuneiform Studies*, 12 / 3, (1958), s. 77 - 100.
- TAYLOR, Michael, *Antiochus the Great*, Pen and Sword Publishing, South Yorkshire 2013.

TOUMANOFF, Cyrille, *Studies in Christian Caucasian History*, Georgetown University Press, Washington 1963.

USSHER, James, *The Annals of the World*, Master Books, London 2003.

ÜNAL, Ahmet - Girginer, K. S., *Kilikya-Çukurova: İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemi'ne Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya*, Tarih ve Arkeoloji, İstanbul 2007.

WILLIAMS, John, *Two Essays On The Geography Of Ancient Asia: Intended Partly To Illustrate The Campaigns Of Alexander, And The Anabasis Of Xenophon*, Nabu Press, London 2012.

YAKAR, Jak, *The Ethnoarchaeology of Anatolia: Rural Socio-Economy in the Bronze and Iron Ages*, Yass Publications in Archaeology, Tel Aviv 2000.

YİĞİT, Turgut, "Tarih Öncesi ve Hitit Dönemnde Isuwa Bölgesi" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 17 / 28, (1995), s. 233 - 251.